

SOCIOKULTURNI RAZVOJ: VARIJACIJA I/ILI TRANSFORMACIJA?

Sažetak: *U radu se raspravlja o odnosu između Darwinove paradigme varijacije i Spencerove paradigme transformacije s obzirom na procese sociokulturnog razvoja. Napose se analiziraju udjeli tih paradigma u hladnoratovskom razdoblju i nakon pada "željezne zavjese". Danas su u igri dvije strategije razvoja: slobodno tržište, kao dominantna, i održivi razvitak, kao subalternna strategija.*

Analizirajući polazišta dvaju projekata održivog razvitka u Hrvatskoj, projekt Strategije kulturnog razvitka i (tekući) projekt Titius, autor ukazuje na isprepletenost paradigma varijacije i transformacije. Na osnovi toga dolazi do općenitijeg zaključka da je ravnoteža između suprotstavljenih interesa rasta i interesa održavanja prirodnog i izgrađenog miljea, ili "ubrzanog vremena" poslovnog svijeta i "sporog vremena" lokalnih zajednica, ključan način primjene obiju paradigma (evolucije) u cilju izgradnje održivog razvitka kao dinamičnog i holističkog koncepta razvoja.

Ključne riječi: *transformacija, varijacija, održivi razvitak, kultura*

Uvod

"Nema smisla govoriti o kulturi osim u svjetlu evolucije"
(Richerson i Boyd, 2006.: 239)

U Hrvatskoj je služba za zaštitu prirodnog okoliša neko vrijeme potpadala pod Ministarstvo kulture (www.zastita-prirode.hr > ... >).¹ Razlog tomu leži u poimanju odnosa između kulture i prirode u različitim povijesnim kontekstima. Priroda se uzima(la) kao emblematski dio identiteta ljudskih zajednica u zapadnoj antici, staroj Kini i Japanu i simboličko je izvorište mitova i religijskih kultova (grčki Olimp, pustinjski prostori Srednjeg istoka, japanski Fuji i druga sveta brda u tradicijama brojnih naroda). Priroda sačinjava najveći dio zavičajnog krajolika, osobito seoska naselja u ranom europskom romantizmu i nacionalizmu zbog

¹ Prema *Kompendiju kulturnih politika europskih zemalja* nadležnost ministarstava kulture u zaštiti prirode bila je ili još uvijek jest u Sloveniji, Rusiji, Moldaviji, Švicarskoj i Švedskoj (www.culturalpolicies.net/).

bliskosti s prirodom (planine, rijeke, drveća, životinje, predmeti su “konkretni simbolizam” - Smith, 2001.: 522). U hrvatskom jeziku, kao i južnoslavenskim jezicima općenito, *narod* je, etimološki uzeto, prirodna zajednica jer se *narodio* i dalje se *narađa* (slično u latinskom *natio* ima korijen u *natus*, rođen).

Danas mnoge države (samo u ovoj godini, 2013., njih 39) svoje atraktivne prirodne krajolike kandidiraju zajedno s dijelovima kulturne baštine za UNESCO-v popis svjetske baštine (<http://www.whc.unesco.org/en/tentativelists/>). S druge strane, čime otvaramo, ne samo razvojnoteorijski nego i etički, glavnu temu ovog priloga, najveći dio prirode ne nalazi se pod posebnom zaštitom, kao ni najveći dio svjetskog stanovništva koje se bori s nedaćama uzrokovanim razvojnim neuspjesima njihovih zemalja. Mnogi se takvi prostori iznajmljuju ili prodaju radi odlaganja opasnog smeća koje se dovozi iz bogatog Sjevera. Općenito, njihova je ekonomska iskoristivost upitna i kratkotrajna, čas s ove, a čas s one strane “nepravilne geometrije” globalnog kapitalizma (Castells, 2003.). U isto vrijeme porast industrijskog zagađenja uzrokuje planetarne klimatske promjene.² Međutim, zbog blokade nekoliko razvijenih zemalja onemogućeni su pokušaji uspostavljanja zajedničke svjetske politike prema klimatskim promjenama (Giddens, 2009.). K tomu, nije slučajno što dio političara i stručnjaka iz razvijenih zemalja negira postojanje uzročno-posljedične veze između industrijskog rasta i zagrijavanja atmosfere. Vodeće industrijske zemlje svoje grijehe podmeću čudima prirode, što podsjeća na sižeje savršenog zločina.³ Jedan od čestih argumenata u prilog tomu glasi da je u vrijeme Rimskog Carstva Sahara bila žitnica.⁴

Prekvalificiranje krupnih pogrešaka u upravljanju svjetskim gospodarstvom u red objektivne, prirodne nužnosti proizlazi iz znanstvenog pozitivizma devetnaestog stoljeća. Pozitivizam je odbacio udio subjektivnosti u znanstvenoj spoznaji, ponajprije zasnivanju paradigma evolucije prirode i društva. Naučavanje o podjednakoj neizbježnosti katastrofa u prirodi i društvu uklapa u dugoročnu tendenciju refeudalizacije društva u modernoj epohi, dugoročnijom od egalitarne tendencije (usp. Kaelble, 2007.).⁵ Refeudalizacija bi tako ovjekovječila nejedna-

² Prema upozorenjima direktora postdamskog Instituta za istraživanje globalnog utjecaja Hansa Joachima Schelnhubera, svaki novi stupanj porasta zatopljenja vodi čovječanstvo prema rubu holocena (Schelnhuber, 2010.).

³ Tu je misao u jednom svom javnom predavanju iznio Rudi Supek, dodajući da su u savršeni globalni zločin uključeni vojni mehanizmi najrazvijenijih zemalja koji nadziru svaki kutak planeta kako bi se spriječio svaki pokušaj zaustavljanja industrijskog rasta u koji je uloženi kapital najrazvijenijih zemalja.

⁴ Imam u vidu javne istupe i nekih hrvatskih fizičara, u kojima su se često koristili primjerom (autogenih) klimatskih promjena koje su dovele do nastanka saharske pustinje.

⁵ Hayek, liberalni teoretičar konzervativnih uvjerenja, nije bez razloga znanost nazvao “kontrarevolucionarnom” silom (Hayek, 1979.). Pozitivizam je doista od početka, od Comtea, koji mu je dao ime, imao kontrarevolucionarna uvjerenja, smatrajući sociologiju znanošću o razvitku ljudskog

kosti među ljudima i narodima, a Ujedinjeni narodi ostali simbolična institucija druge polovine dvadesetog stoljeća (usp. Ziegler, 2007.).⁶

Promjene u tom smjeru prožimaju i građansku svijest. Ona postaje “postsocijalna” (usp. Knorr Cetina, 1997.). “Postsocijalnost” znači da individue i obitelji pokazuju sve veću brigu za sebi bliski prirodni okoliš, kućne ljubimce i sve veću količinu stvari unesenih u kućni prostor, od računala do kućanskih aparata. Umjesto širenja osjećaja zajedničke pripadnosti i povezanosti među ljudima, čemu su se nadali romantičari, kao predvodnici estetskog prosvjetiteljstva, familijarni osjećaji bivaju usidreni u kućnom prostoru. Takvo zatvaranje osjetilnosti produkuje tradicionalni jaz prema drugima, prije svega napadnom nezainteresiranosti za njihove sudbine. Je li “postsocijalnost” rezultat jedinstvene evolucije, “stabla života”, kao procesa razvitka iz kojeg se granaju različite vrste, uključujući društvene “vrste”? Ili se prije radi o specifično ljudskoj pogrešci, svjesnoj zloupotrebi slobode izbora načinom koji tu slobodu na kraju poništava? Ako bi ljudska povijest završila slično Drugom svjetskom ratu, preživjeli bi morali suditi, po uzoru na sud za ratne zločine u Nürnbergu, najmoćnijim skupinama u društvu, elitama koje proglašavaju neumitne zakonitosti u društvu, bilo u ime tržišnih zakonitosti, bilo božje pravde. Dakle, je li ljudska vrsta stekla moć samopreobražaja u zajednicu slobodnih i jednakih ljudi ili je ona samo jedna u nepreglednom nizu varijacija (vrsta) u prirodi? U ovom prilogu sagledat ćemo obje mogućnosti (sociokulturne) evolucije. Najprije ćemo razmotriti temeljnu dilemu oko smjera razvoja u začecima ideje evolucije, a potom ispreplitanje dviju paradigma evolucije u suvremenim konceptima održivog razvitka.

Dualizam evolucije

Početak druge polovine devetnaestog stoljeća ideja evolucije rađala se pod utjecajima dvaju svjetonazora, starijeg kršćanskog i mlađeg prosvjetiteljskog. Iako je teorija evolucije najznačajniji znanstveni izdanak prosvjetiteljstva i izričito antiteološki usmjerena, ona se od početka podvojila s obzirom na teleološko pitanje, koje je srodno teologiji, naime je li razvitak ciljno ili besciljno kretanje, osobito kada je riječ o evoluciji čovječanstva. Ako cilja nema ili ga ne može biti, ljudska vrsta nužno nastavlja isti proces (selekcije vrsta) kao i predljudske vrste. Možda je bolje reći da je svrhovitost u prosvjetiteljskom smislu ili barem sociološkom – uvjetovana. Mogućnost dostizanja (jedinstvenog) cilja ovisna je o

društva, koja će, slično prirodnoj znanosti u odnosu na prirodu kao postupni i spori proces razvitka, težnje k revolucionarnim promjenama u društvu učiniti nepotrebnima.

⁶ Važan je korak u istom smjeru refeudalizacije društva i društvene svijesti suvremena kampanja uperena protiv društveno-humanističkih znanosti (usp. Hicks, 2013.). Te znanosti sačinjavaju onu struju prosvjetiteljstva koja modernu epohu vidi kao doba u kojem se ljudi konačno, kao pojedinci, narodi i kulture, izjednačuju po svojoj vrijednosti.

uspješnosti izgradnje moderne epohe kao doba u kojem ljudi svjesno upravljaju dobrima na općeprihvatljiv način. Prirodnoznanstveno prosvjetiteljstvo, koje izvire iz spoznaja moderne biologije i fizike, uz teološko odbacuje i teleološko poimanje. Zagovornika takva evolucionizma ima i u društvenim znanostima (usp. Runciman, 2005.).

Ideja evolucije u suvremenom smislu od početka je različito artikulirana u djelima (sociologa) Herberta Spencera i (biologa) Charlesa Darwina.⁷ Tu razliku posebno su objasnili povjesničar europskih ideja Joseph Fracchia i biolog Richard Lewontin u članku “Da li kultura evoluira?” (Fracchia & Lewontin, 1999.). Oslanjajući se na njihovo objašnjenje razlike između *transformacije* (Spencer) i *varijacije/selekcije* (Darwin), u nastavku ću smisao tog razlikovanja, iako i autori upozoravaju na to da se obje paradigme ne moraju nužno međusobno isključivati,⁸ dodatno razraditi. Naime, transformacija i varijacija nisu posve različiti procesi, nego u toj mjeri isprepleteni da katkada mogu značiti jedno te isto: stvaranje novog, bilo organizma ili društva, s višeznačnim odnosom prema starom (o upitnosti Darwinova objašnjenja nastanka života na osnovi anorganskih premisa vidjeti: Cosans, 2005.). Nadalje, oba se koncepta razvoja mogu primijeniti u oblikovanju koncepta održivog razvitka u sredinama u kojima se sudaraju interesi za očuvanjem baštine s interesima za ekonomskim rastom i razvojem.

Obilježja slična Spencerovoj *transformacijskoj* paradigmi evolucije (društva) ima i Marxova vizija slijeda društvenih epoha. Prema njihovu shvaćanju nove epohe dovode do radikalnog preobražaja društva u odnosu na prethodnu epohu. Prema prvotnom Spencerovu nacrtu - koji je Spencer poslije korigirao, ponajprije shvaćanje o pravocrtnom razvitku (Spencer, 1884.) - “industrijsko društvo” je individualističko, mirotvorno, tržišno i orijentirano na suradnju. Kao takvo posve odudara od kolektivističkog, despotskog i ratničkog “vojnog društva”. Međutim, ubrzo se pokazalo da se radi o uzaludnom pokušaju idealizacije smjera kojim ide Engleska kao vodeća industrijska zemlja, da je liberalno društvo i militarističko.

Darwin je utemeljio paradigmu *varijacije*. On tvrdi da se razvojne promjene u individualnom organizmu, od rođenja do smrti, ne odražavaju na razini populacije: “Sile promjene svojstvene organizmu, koje vode proizvodnji različitih individua, uzročno djeluju nasumično s obzirom na vanjske sile koje utječu na održavanje i širenje tih varijanata u populaciji. Mnogi su pozvani, no malo je iza-

⁷ Ustvari, ideja evolucije pojavila se mnogo prije u djelima ekonomista Adama Smitha, biologa Jeana-Baptistea Lamarcka i demografa Thomasa Roberta Malthusa, kojemu je Darwin odao priznanje kao autoru čijim se idejama najviše koristio da bi osmislio nalaze iz svojih istraživanja. Darwin je pomoću njegove pretpostavke o oskudici resursa za preživljavanje pokušao objasniti nastanak različitih vrsta (usp. Hayek, 1979.; Mayr, 1977.).

⁸ Fracchia i Lewontin ukazuju na nedostatnost primjene (samo) jedne ili druge evolucijske sheme radi objašnjenja uzroka značajnih povijesnih zbivanja, na primjer uspona i pada nacizma, jer se takva zbivanja ne uklapaju u determinističko poimanje razvitka kao procesa koji teče mimo ljudske volje.

branih.” (Fracchia & Lewontin, 1999.: 61) Drugim riječima, razvojni se procesi granaju u različitim smjerovima tako da biološke vrste, barem u pogledu brojnosti i divergentnosti u razvitku, malo nalikuju društvenim epohama. Možda se jedina sličnost odnosi na činjenicu da u suvremenom svijetu primitivne zajednice, kojih je malo, koegzistiraju s industrijskim društvima. Unutar industrijskih društava razlike između, na primjer, demokratskih i nedemokratskih režima (prema kriterijima koncepta liberalne demokracije) nisu tolike kao u prvom slučaju jer se nedemokratska društva mogu preobraziti u demokratska, ali i obrnuto.

Pa ipak, nijedan paradigmatički koncept razvitka sam za sebe nije dovoljan da bi se objasnile razlike u stupnju razvijenosti među pojedinim zemljama, pogotovo njihove kulturne različitosti. Razliku je moguće objasniti samo pod pretpostavkom da se tipične i atipične crte, varijacijski i transformacijski procesi, već dugo isprepliću, a možda se jednom spoje u jedinstven svjetskopovijesni proces. To znači da je društvena ili kulturna promjena, a kao primjer može se uzeti modernizacija, podjednako proizvod preobrazbe sociokulturne sredine i njezina razlučivanja u odnosu na druge sredine. Prema riječima vodećeg postkolonijalnog teoretičara Homija Bhabhe, svaka promjena ništa ne udvostručuje, nego hibridizira (Bhabha, 1994.). Međutim, riječ je samo o promjeni: iako hibridizacija može imati evolucijski učinak u smislu porasta kulturne raznolikosti, ne mora imati, a najčešće i nema, razvojni učinak.⁹

Poslijeratna razvojna bifurkacija

Razvojni procesi nakon Drugog svjetskog rata odvijali su se u znaku Hladnog rata. Zapadna doktrina, premda do 1970-ih dopunjavana elementima politike države blagostanja, što podrazumijeva i državnu intervenciju u gospodarstvo, počiva na darvinističkoj shemi varijacije u kombinaciji sa spencerovskom shemom tržišne transformacije (svih) ekonomija i društava. Pobjednici u ekonomskoj utakmici nalikuju živućim, a gubitnici izumirućim vrstama u prirodi. Povećavanje razvojnog jaza nakon 1980-ih (usp. Sernau, 2010.) u neku ruku potvrđuje primarnu važnost koncepta varijacije u smislu selekcije vrsta. Historijskosociologijski gledano, to bi dovelo do osnaživanja odvojenosti društvenih klasa i njihova pretvaranja u društvene stratume nalik kastinskim u tradicionalnoj Indiji ili predmodernim aristokratskim i pučkim etnijama (usp. Smith, 1986.). Jezikom političke ekonomije, prirodne zakone selekcije smjenjuju tržišni zakoni, danas pod nadzorom financijskog kapitala. Vlasnici velikih sredstava ulažu uglavnom u ono što donosi brzu zaradu, čime pospješuju brz porast broja ekonomskih gubitnika, u što valja ubrojiti i porast uništenih dijelova prirode.

⁹ O kritici postmodernističkog odbacivanja pojma razvoja vidjeti: Needervan Pietersee, 2010; također: Katunarić, 2012.

Transformacijska doktrina istočnog socijalizma također je bila bezobzirna. Premda je po definiciji trebao biti stvaralački projekt, u praksi je taj socijalizam, pod izgovorom zaštite poretka, zapravo dirigitirane prosječnosti i jednoobraznosti, gušio individualne slobode. Usto, istočna je industrijska politika, kao i zapadna, neumjereni potrošač prirodnih resursa, što se samo nastavilo u kapitalističkoj tranziciji istočnih zemalja.

Iako se radi o velikim silama s velikim nesposobnostima, oba su se režima samohvalisavo predstavljala kao misionari koji dovršavaju svjetsku povijest kao željezni zakon razvoja koji je, poput zakonomjernog prirodnog procesa, neovisan o ljudskoj volji, tj. demokratskom procesu. Zbog toga povijest završava egzekucijom volje pobjednika, slično apsolutističkim vladarima na Zapadu i despotskim vladarima na Istoku. Odatle slijedi praktički najvažniji zaključak da je budućnost programirana i više ne dopušta iznenadne promjene poput revolucija. Isti je zaključak uklesan u politici neoliberalizma kao jedinoj preostaloj vladajućoj ideologiji. Ova objedinjuje moć starih ideologija, liberalizma i socijalizma, zapravo uzurpirajući njihove demokratske elemente, i sada izgleda kao božanstvo starih Inka, neumoljivo i okrutno. Svoju moć gradi zahvaljujući učestalim i u literaturi institucionalne ekonomike već apsolviranim pogreškama tržišta jer se Tržište ne može samoregulirati bez velikih gubitaka u novcu i ljudima. No, svaki gubitak na strani “realne ekonomije”, ekonomije iz koje se hrani većina ljudi, donosi velike dobitke na strani špekulantske ekonomije iz koje se tovi manjina ljudi. Time neoliberalizam replicira, a istodobno karikira, Darwinovu paradigmu varijacije. Elemente kapitalizma od šesnaestog do početka dvadesetog stoljeća, razdoblja u kojem su ljudska prava bila uskraćena, ali ni kapitalizam nije bio najveća antidemokratska sila (to su bila carstva) - sada restaurira i ujedno izokreće odnos snaga. Kapitalizam više nije sporedna, nego glavna sila koja je pretopila i bivša carstva i glavninu nacija - država u svoje političke “vazale”: poslovi najviše cvjetaju pod kontrolom vlasti koja guši ljudska i radnička prava. Jedini prijeteći neprijatelj takvu poretku, koji se vješto služi antizapadnom propagandom i terorizmom, nije demokratski nastojen, nego despotski, amalgamirajući vjersku i svjetovnu vlast, ponajprije u nizu islamskih zemalja.¹⁰

Što se tiče starih demokracija, u prvom redu SAD-a, Velike Britanije i Francuske, uz to što veću zaposlenost ne drže prioritetnom zadaćom (tržišne) ekonomije, one zbog istog razloga sprečavaju širenje demokratskih obrazaca odlučivanja, poput radničke participacije, u industrijska poduzeća.

¹⁰ Jedino ako kapitalizam i zapadne zemlje gurne u siromaštvo, i ondje može doći do pokušaja amalgamiranja vjerske i svjetovne vlasti. No, takvi pokreti prije bi nalikovali povijesnom fašizmu nego islamskom fundamentalizmu. Tako bi se Eisenstadtov koncept “višestruke modernosti” (Eisenstadt, 2003.), također evolucionistički, mogao primijeniti i u slučaju degenerativnih procesa društvenih promjena, a ne samo razvojnih.

Takvo stanje razvoja u cjelini obeshrabruje izgradnju razvojne misli koja bi, više od transformacijske ili varijacijske paradigme (uzete svaka za sebe), odgovarala svjetskoj periferiji. Od neoklasičnih teorija koje fetišiziraju tržište do postmodernih teorija, u prvom redu postkolonijalnih, koje se bave pretežno književnošću i drugim kulturnim izričajima postkolonijalnih društava, opća pitanja razvoja ili nisu na dnevnom redu ili je razvoj kao termin izbačen iz upotrebe kao imperijalistička smicalica (usp. Needervan-Pietersee, 2010). U isti mah kritičari kapitalističkog razvoja priznaju da nemaju viziju ekonomije i društva koja bi kapitalizam zamijenila boljim ekonomsko-društvenim poretkom na globalnoj, regionalnoj ili nacionalnoj razini. Imaginacija nekapitalističkog društva presahnula je i u djelima autora lijeve orijentacije - Amina, Therborna, Habermasa, Wallersteina, Tourainea i Žižeka. Možda je tomu razlog što ili žive u najrazvijenijim zemljama ili u tamošnjim akademskim sredinama dijele mišljenja o stvarima koje te sredine najviše zanimaju, a to zacijelo nisu razvojni problemi (polu)perifernih zemalja. Štoviše, periferije su definirane na način koji im unaprijed oduzima šansu, kao područja u kojima nedostaje ono čega ima u metropolama, od političkih i upravnih mehanizama do razvojnih ulaganja i inicijativa (usp. Katunarić, 2012.). Je li time ucrtan začarani krug? Jer, periferiji podjednako nedostaju ideje kako se oduprijeti kapitalističkoj kolonizaciji i uspostaviti drugačiji razvojni proces i odnos prema metropolama.¹¹ Stoga periferija ne izgleda samo siromaški odrpano nego i bezglavo.¹²

Konvergencija prema održivom razvitku

Čitav ovaj prilog temelji se na ideji da svaka varijacija u razvitku modernog društva sadržava transformacijsku dimenziju, bilo kao akademsku misao ili razvojni proces u društvu. Svaka društvena zajednica, osim najprimitivnijih (čiji su se pripadnici odlučili izolirati od svijeta, poput plemenskih skupina u brazilskoj prašumi), može graditi ustanove ili navike koje povećavaju izgleda za slobodom, jednakosti i solidarnosti među svojim pripadnicima, bez obzira na njihove osobne, društvene ili kulturne različitosti. Neke ideje *održivog razvitka* idu ususret takvoj mogućnosti razvoja, što se može interpretirati kao spajanje dviju paradigma razvitka, transformacijske i varijacijske. Transformacijska paradigma gura naprijed u svrhu dostizanja višeg stupnja razvoja, kada društvena zajednica postoje složenija, bogatija i sposobna integrirati se u veću ili globalnu cjelinu.

¹¹ Ako takvih ideja ima ili ih je bilo, kao što ćemo na primjeru Hrvatske pokušati pokazati u narednim odjeljcima, njih vlasti ignoriraju. Jedino preostaje da se pokušaju predstaviti među koricama knjiga koje će možda čitati budući povjesničari razvoja.

¹² Ta slika podsjeća na zemaljske muzeje u kojima je tradicionalna odjeća plemića i građana prikazana na drvenoj lutki s glavom i licem u cjelini, dok su lutke koje prikazuju odjeću seljaka i seljakinja često bez glave.

Varijacijska paradigma vuče natrag, usredotočuje se na mitove prošlosti i starinu ili, u duhu postmodernističkih poimanja, gura u stranu (“razlikujem se, dakle jesam”, identitetski složenac sličan varijacijskoj paradigmi jer ne otvara mogućnost razvoja na novim osnovama (usp. Katunarić, 2013.:186-189). Stoga bi održivi razvitak morao sadržavati sintezu dviju paradigma. Je li takva sinteza moguća?

Ideja održivog razvoja stekla je afirmaciju u svijetu kulture i kulturnih politika (razvoja) zahvaljujući UNESCO-voj Međunarodnoj deklaraciji o zaštiti kulturne raznolikosti. U članku 7 Deklaracije stoji da “svaka kreativnost potječe iz kulturnih tradicija, ali se širi u kontaktu s drugim kulturama... a kako bi se njegovala kreativnost u svojoj raznolikosti i razvijao pravi dijalog među kulturama” (UNESCO, 2002.). UNESCO-va Konvencija o promicanju i zaštiti kulturnih izričaja naglašava činjenicu da se kulturne tradicije nastavljaju u modernosti, zaključujući da je diferencijacija kulturnih izričaja trajan proces koji se odvija kroz dugu povijest, ali i kroz (ubrzani) ekonomski razvoj. Očita je namjera sastavljača Konvencije da se na međunarodnopravnoj razini kulturne tradicije pojme složenije od stereotipnog i pogrešnog izjednačavanja tradicije s konzervativizmom. Jednako je važno imati na umu da se kulturni proizvodi, dio kojih s vremenom postaje kulturnom baštinom, u nečemu bitno razlikuju od ostalih vrsta proizvoda ili robe široke potrošnje. Kulturni proizvod, kao izvorno intelektualni proizvod, ne daje se potrošiti, nego je stalno dostupan, što ga čini javnim dobrom. Također, samo je djelomično zamjenjiv. Budući da je jednokratni, kulturni proizvod može biti skup, ali nakon toga postaje intelektualno vlasništvo koje se jeftino skladišti, umnogostručuje i isporučuje. Najzad, kulturni proizvod prenosi ideje i informacije koje ne služe uskoj ili odmah ostvarivoj svrsi, nego na dulje staze (Grant, 2011.).

U međuvremenu je UNESCO-va Deklaracija dopunjena odredbama o zaštiti biokulturne raznolikosti, iz čega je proizašao širi pojam “održivosti baštine” u značenju “konzerviranja njenih fizičkih, prirodnih i nematerijalnih /intangible/ komponenata”, čime se “određuje koje će se vrijedne stvari sačuvati za iduće generacije”. “Globalna bio-kulturna raznolikost bez sumnje je ugrožena našim postojećim obrascima potrošnje” (Maffi, Woodley, 2010.).

Nekontrolirana potrošnja čini kvalitetan život sve težim. Prema nezavisnom *think-tanku* Happy Planet Index, na čelu ljestvice zemalja s najvišim vrijednostima pokazatelja “sretnog života” nalaze se manje razvijene zemlje. Te zemlje imaju značajno manji ekološki otisak /*footprint*/ po stanovniku, što je povezano s visokom razinom očekivane duljine života /*life expectancy*/ i visokom razinom životnog zadovoljstva. Toj kategoriji pripadaju zemlje Srednje i Južne Amerike; u sredini i na začelju ljestvice su zemlje Sjeverne Amerike i zapadne Europe (*Happy Planet Index: 2012 Report*). Slična je stvar s Hofstedeovim pokazateljima, što se tiče kultura u kojima se “radi da bi se živjelo” (*kulture ženskosti*) u odnosu na kulture u kojima se radi “da bi se radilo” (*kulture muškosti*). Na vrhu su lje-

stvice (*kultura ženskosti*) Švedska, Norveška, Nizozemska, Danska, Kostarika, Finska, Čile, Portugal (Hofstede and Hofstede, 2005.).

Donekle su po smislu slični rezultati istraživanja *kulture mira*, koncepta koji je također nastao u UNESCO-u, premda su u kategorijama *kulture mira* na čelu ljestvice zapadne zemlje. Međutim, tu ne spadaju najstarije demokracije ni velike vojne sile (usp. De Rivera, 2004¹³; vidi također: Katunarić, 2010.: 177-198.).

Premda je potekla iz problematike *granica rasta* Rimskog kluba u ranim 1970-im godinama, ideja održivog razvitka nije bila dovoljna kao argument protuteže težnji za bezgraničnim rastom i jednolinijskom transformacijom ljudskog društva u hiperkonzumerističko društvo. Argumenti suvremenih politika održivog razvoja u prilog zaštite kulturne raznolikosti, kvalitete života i kulture mira obnovili su ideju održivog razvitka snagom specifično Kantovih argumenata o ljudskoj volji koja može djelovati prema univerzalističkim načelima. Prvi je argument da je društveni razvitak proizvod volje i odluka najmoćnijih aktera u formalnom svojstvu (demokratski) izabranih predstavnika ljudske zajednice, što za sobom povlači demokratsku odgovornost, moralnu i zakonsku. Drugi je argument da postoji nepobitna veza između nesputanog industrijskog rasta i redukcije raznolikosti, opadanja kvalitete života, narušavanja mira i izbijanja novih ratova, kao svjesnog niza učinaka politika vodećih država i korporacija.

Zagovaranjem biokulturne raznolikosti UNESCO daje prednost varijaciji pred transformacijom, prije svega tradicionalnoj poljoprivrednoj proizvodnji u odnosu na gensku proizvodnju poljoprivrednih kultura jer ona uništava lokalnu poljoprivredu kao materijalnu osnovu brojnih seoskih i plemenskih zajednica širom svijeta (vidjeti: Loss of Agricultural Diversity - FAO). No, nužno je također, zbog istih razloga, zaustaviti bijeg stanovništva iz siromašnih seoskih zajednica u zemljama svjetskog Juga u gradove Juga i Sjevera poticajnim mjerama ulaganja i zapošljavanja u novim lokalnim proizvodnim organizacijama, državnim, privatnim ili mješovitim, čime transformacijski proces postaje neizbježan.

Prema tome, procesi varijacije i transformacije rijetko se mogu razdvojiti bez negativnih protuučinaka, bilo u prirodi ili društvu. Održivi razvitak traži suradnju aktera ili mehanizama koji su do jučer smatrani antagonistima: u ekonomiji povezivanje mehanizama tržišta i planiranja, u politici konzervativne i progresivne orijentacije, u kulturi larpurlartizam i avangardizam, u društvenim vezama usklađivanje egocentričnih ili etnocentričnih s interesima za društvenom solidarnosti ili kohezijom. U održivom razvitku trebalo bi u izvjesnoj mjeri biti mjesta za sve igrače - sve dok se djelovanjem prema jednom sistemskom načelu ne dovede u pitanje suprotno sistemsko načelo. Suprotnosti ne postoje da bi ih se ignoriralo ili zabranilo, nego pretvorilo u međusobno poticajne sile razvoja, bilo gospodarstva i demokracije, bilo kulture i individualne osobe.

¹³ Zemlje s najviše obilježja *kulture mira* su Australija, Danska, Finska, Kanada, Njemačka, Norveška, Novi Zeland i Švicarska (De Rivera, 2004: 547.).

Baština u Hrvatskoj u svjetlu projekata održivog razvitka

U nastavku bit će riječi o dvama projektima u Hrvatskoj, doduše ne jedini- ma, da se implementira ideja održivog razvitka. Prvi je pokušaj već spomenu- ta Strategija kulturnog razvitka Hrvatske objavljena 2002., koja je ubrzo potom napuštena. Dokument polazi od vlastite definicije “kulturno održivog razvitka”, koja je donekle sukladna UNESCO-vu konceptu kulturne raznolikosti.¹⁴ Prema hrvatskom dokumentu kulturno usmjereni održivi razvitak “sve manje opterećuje postojeće prirodne resurse, infrastrukturu i naseljeni prostor, a istodobno doda- vanjem vrijednosti radu i komunikaciji preko umjetnosti, znanosti i naobrazbe povećava privlačnost među ljudima” (Cvjetičanin, Katunarić, 2003.: 16). Drugim riječima, podijeljeno se društvo, slično podijeljenoj osobi, hrani mržnjom i an- tagonizmima, trošeći enormnu energiju u cilju održavanja sigurnosti radi obrane i očuvanja takva sustava - i perpetuiranja njegovih neprijatelja, izmišljenih ili stvarnih. U takvu kontekstu trajnije društvene jedinice sve su manje, a jedinke su okružene mnogo više stvarima nego ljudima. Ljudi općenito postaju nepo- uzdaniji kao partneri u usporedbi s programiranim sustavima, poput bespilotnih letjelica, tuljana za potrebe mornarica velikih sila, bombaša samoubojica za po- trebe militantnih antizapadnih pokreta. Zahvaljujući egocentrično ispresijecanom “umreženom društvu”, u njegovu se temelju otvara “crna rupa”, gravitacijska sila koja sve upija i nastojanja za uzdignućem čini uzaludnim. Taj duboki poremećaj, u kojem *kultura predmeta* odnosi prevagu nad *kulturom osoba*, otkrio je počet- kom dvadesetog stoljeća njemački sociolog Georg Simmel (Simmel, 2001.; usp. Katunarić, 2012.).

Ipak, nemaju sve ljudske težnje i ostvarenja predznak postvarenja. Ljudi i dje- la s emancipacijskim težnjama postoje u svim kulturama, tako i hrvatskoj kulturi. Međutim, valja ih jasno razlučiti od naslaga starih shvaćanja kulture kao zaseb- nog sektora koji kao da tobože započinje na ulazu u koncertnu dvoranu i završava izlaskom iz nje. Takvo shvaćanje čini najveću prepreku za sudjelovanje kulture u razvoju pa bi kulturu u tom smislu, a također održivi razvoj, valjalo pažljivije definirati i usredotočiti na dobrobit zajednice.

Uzmimo kao primjer kulturnu politiku u nadležnosti Ministarstva kulture. Ona je usredotočena na očuvanje kulturne baštine, materijalne i nematerijalne, i sukladno tomu djelatnosti očuvanja (konzerviranja i restauriranja) baštine, uk- ljučujući jezike nacionalnih ili etničkih manjina. Te su djelatnosti po definiciji bliske poimanju kulturnog razvitka kao varijacije: dugotrajnog i dobro očuvanog artefakta čija razlikovna obilježja, prije svega u odnosu na kulturnu baštinu su- sjednih naroda, s vremenom postaju važan element identiteta većinskog naroda

¹⁴ Koncept UNESCO-a, za razliku od projekta kulturne strategije Hrvatske, podrazumijeva kul- turni relativizam prilagođen proturječnim i nesumjerljivim sustavima vrijednosti u najrazličitijim zemljama pod krovom UNESCO-a (usp. Eriksen, 2001.).

koji najdulje obitava na tom prostoru i koji ujedno smatra izvorno zavičajnim. Ostale su djelatnosti novijeg datuma. One se uobičajeno nazivaju “živom kulturom”, u što spadaju i rastuće kulturne industrije, od proizvodnje nosača zvuka do klasičnih elektroničkih i novih virtualnih medija, koje su važan element masovne tržišne proizvodnje. Specifične kulturne izražajne vrijednosti, poput umjetničkih oblika i životnih stilova, gotovo se neprestano pojavljuju u novim oblicima, čemu je blizak transformacijski koncept razvitka. Napokon, postoje kulturne djelatnosti koje se razvijaju u suradnji s drugim sektorima: kulturni turizam, nove informacijske tehnologije u funkciji kulturnog i umjetničkog izražavanja, kulturni pogoni istraživanja i razvoja te kulturni menadžment kao relativno nova grana menadžmenta (usp. Cvjetičanin, Katunarić, 2003.:117-128). U potonjim djelatnostima do izražaja najviše dolazi dvostruki potencijal kulture u odnosu na razvoj. Kulturni razvoj može biti cilj samom sebi. Međutim, sve se više pojavljuje kao sredstvo razvoja drugih sektora. U modusu *kulture-cilja* kultura se oblikuje kao varijacija i služi označavanju identiteta i izričaja društvene pripadnosti širokog raspona, od globalne do nacionalne i lokalne i čisto individualne koja se oblikuje kroz umjetničku, zanatlijsku ili znanstvenu djelatnost. U modusu *kulture-sredstva* kulturne djelatnosti uranjaju u druga područja u različitim ulogama, od dizajniranja vizualnog identiteta komercijalnih poruka do umjetničkih insceniranja važnih javnih događanja. Tu rijetko ima ponavljanja, a mnogo više preobražavanja oblika i sadržaja djela ili djelovanja, tako da o (selektivnim) varijacijama može biti riječi samo kao o artikuliranim razlikama u izražavanju u nekom vremenskom slijedu.

No, interpretativne varijacije, poput reproduktivnih izvedaba umjetničkih djela, nisu naravno temeljni oblik stvaralačke umjetnosti, ali itekako važan u uklapanju kulturnih u društvene navike. Isto je s drugim područjima institucionalne kulture, na primjer načina posredovanja umjetničkih, filozofijskih i znanstvenih djela u obrazovnom procesu. U hrvatskoj Strategiji kultura je određena kao kompas dugoročnog razvoja, ali pod uvjetom da se razvoj poima kao održiv u specifičnom smislu kulturno usmjerena (održiva) razvitka. Možda je nepotrebno napominjati da jedino takav razvoj, umjesto srljanja u projekte motivirane isključivo kratkoročnim i profilerskim interesima, odgovara interesima dostojanstvenog opstanka Republike Hrvatske.¹⁵

Međutim, holistički koncepti i dugoročne strategije razvoja zahtijevaju ako ne brze a ono sve dublje promjene u ekonomiji, kulturi i društvu. Upravo zbog

¹⁵ Još 1950-ih američki je povjesničar tehnologije Charles R. Walker ustvrdio da je racionalan i društveno odgovoran samo onaj razvojni pomak - osobito kada se radi o većim ulaganjima s nedovoljno poznatim ekonomskim i neekonomskim učincima - u kojem sudjeluju svi akteri u zajednici, od političara i poslovnih ljudi do sindikata i građana okupljenih u udruge civilnog društva (Walker, 1968.).

toga ne uspijevaju naći put do primjene u praksi. Odakle dolaze najveće prepreke objašnjava Mathew Tueth, zagovornik koncepta “održivog biznisa” u SAD-u:

“Naša... rijetko spominjana prepreka sastoji se u tome da se naši zakonodavci i visoki javni službenici drže odgovornima za svoju javnu službu za vrijeme relativno kratkog službovanja; stoga oni, što nije iznenađujuće, redovito izbjegavaju baviti se ključnim uzrocima problema, što bi moglo biti narodu od koristi u daljoj budućnosti. Na žalost, u našem političkom sustavu češći je slučaj reaktivno i kratkovidno zakonodavno djelovanje koje rezultira parolama namijenjenima narednoj izbornoj kampanji. U isto vrijeme, Amerikanci toleriraju takav politički pristup problemima i u većini slučajeva ne pokazuju volju za učinkovitim promjenama u tom smislu.” (Tueth, 2010.: 4)

Iako s dosta opreznosti i biranih riječi, autor je iznio neugodnu istinu o reprezentativnoj liberalnoj demokraciji. Zbog redovitih ciklusa smjene vlasti, ne samo političara nego i velikog broja službenika, taj sustav njeguje površan odnos prema općem dobru kao sinonimu za svrhu demokratske politike. Sustav odvrća interes za rješavanje većih razvojnih problema, kao što su rastuće socioekonomske nejednakosti, opasne ekološke štete uslijed neprestanog industrijskog rasta, rašireno uvjerenje da natjecanje u smislu antagonizma i isključivanja konkurenata čini motor razvitka. Takva politika pogoduje kratkoročnim političkim ciljevima vrhova vlasti, koja opet opstruira svaki ozbiljniji pokušaj rješavanja razvojnih problema.

Tako jaka opstrukcija alternativne politike razvoja koja postoji u SAD-u praktički onemogućuje razvojni zaokret u manje razvijenim zemljama, uključujući Hrvatsku, pogotovo stoga što konci razvojne politike, a to su mehanizmi ulaganja velikih sredstava i financije u cjelini, nisu u rukama lokalnih elita. Lokalne su elite prije klijenti nego ravnopravni sugovornici velikih korporacija i banaka, koje one u slučaju otpora lako isključuju iz igre. S druge strane, za periferne zemlje uvođenje dugoročnih i javno odgovornih razvojnih politika od vitalne je važnosti.

Sve to ne znači, dakako, da bi Hrvatsku u cjelini trebalo pretvoriti u nacionalni park kao prirodni i kulturni muzej na jaslama domaće i međunarodne tajkunske elite koja bi cijelu zemlju pod povoljnim uvjetima “monetizirala”, a domaće radno stanovništvo pretvorila - eventualno, ako se ne bi dovela jeftinija radna snaga iz još siromašnijih zemalja - u njegovateljsko, ugostiteljsko i zdravstveno, uslužno i pomoćno osoblje.

Drugi je primjer pokušaja poticaja u prilog izgradnji dinamičnog i autonomnog koncepta održivog razvitka u Hrvatskoj projekt “TITIUS: porječje Krke - baština i sociokulturni razvoj”. Njegovi predlagatelji smatraju “da su prirodna i ljudska okolina jedna cjelina, što podrazumijeva ‘ekosustav’, budući da se povijest može promatrati i kao tijek preobrazbe čovjekova okoliša”. Važnost projekta je višestruka, “a prvenstveno u zaštiti i prezentaciji značajne baštine tog i simboličkog prostora hrvatskog društva” (Pilić, 2013.).

Iz objavljenih rezultata empirijskog istraživanja, provedena u sklopu projekta, o mišljenjima i stavovima stanovništva o okolišu uz desnu obalu Krke, unutar ili na rubu Nacionalnog parka Krka, proizlazi da većina ljudi na tom području smatra da njihova prirodna sredina nije zagađena, za razliku od stanja prirodnog okoliša u većem dijelu svijeta. Što se tiče budućnosti, posebno čistoće rijeke Krke, ispitanici u većini slučajeva izražavaju svoju skepsu. Stoga se pokušaj primjene koncepta održivog razvoja nužno nameće. U tom smislu istraživači svoju studiju zaključuju riječima “kako ekološka modernizacija predstavlja vjerovanje da se industrijski i ukupni društveno-ekonomski razvoj i briga o prirodnom okolišu odnosno ekološka zaštita međusobno ne moraju isključivati” (Pilić, Buzov, Bandalović, 2012.: 182).

Spomenuti zaključak načelno je opravdan. Ipak, izvjesnost usklađivanja suprotnih interesa, konzervatorskih i razvojnih, u pravilu opada kako se približavamo tekućoj politici i praksi. Doduše, porječje Krke uglavnom je zaštićeno jer se radi o području Nacionalnog parka Krka. Ipak, nijedan dio Hrvatske ne predstavlja rajski otok. Ako bi se područje Parka, pretpostavimo, pokušalo proširiti na vanjska rubna područja - ne ulazeći ovdje u procjenu oportuniteti troškova takva zahvata - pitanje je treba li obuhvatiti sva rubna područja u istim razmjerima uz postojeću granicu ili samo neka. S druge strane, potrebno je, ako je to moguće, osigurati dovoljno veliku udaljenost između mjesta predviđenih za lokalna industrijska ulaganja s ekološki rizičnim tehnologijama i prostorima Nacionalnog parka. Istovremeno, zbog porasta ulaganja s malim ili nikakvim učinkom na zaposlenost (*jobless growth*), nameće se podrugljivo zdravorazumsko pitanje: Kada će ljudi biti zaštićeni poput medvjeda ili vukova?

Time ne želim parodirati pojam nacionalnog parka ni obezvrijediti možebitne ideje za njegovo proširenje ili nicanje novih parkova,¹⁶ nego ih uzeti kao primjer pristupa razvoju u kojem se vodi računa o usklađivanju suprotnih interesa te pokušaju da se od svih oduzme pomalo i na taj način izgradi održiv bioekološki i socioekonomski sustav u istom prostoru. Međutim, nemoguće je unaprijed odrediti omjer između industrijskog rasta ili manje rizičnih industrija i dosega interesa za zaštitom čistoće okoliša, osobito kada iz obližnjih inozemnih područja prijete opasnosti.¹⁷

¹⁶ O takvim mogućim idejama nemam predznanja i ne mogu rasuđivati kompetentno, nego ih iznosim kao izmišljeni primjer u cilju izoštravanja kontrasta između očuvanih i neočuvanih dijelova Hrvatske i što se tiče prirode i ustanova, odnosno ljudi.

¹⁷ Za naše prilike najveći problem te vrste jesu zastarjele nuklearne elektrane što se nalaze u blizini hrvatsko-slovenske i hrvatsko-madžarske granice. Stoga je teško planirati održivi razvoj na prostoru udaljenom nekoliko stotina kilometara od potencijalnih izvora katastrofa. U ovom slučaju jasna unutrašnja razvojna politika mora biti povezana s odlučnom vanjskom politikom. Naravno, ono što se može najviše tražiti od susjednih država nije zatvaranje elektrana jer je cijela Europa “načičkana” nuklearnim elektranama i one čine jedan od glavnih strateških izvora energije - nego

Hrvatska: kulturno inovativna prirodna ljepotica?

U ovom odjeljku iznijet ću neke argumente u prilog oporavku transformacijske ili inovativne dimenzije razvoja u Hrvatskoj. Nakon raspada druge Jugoslavije ta je dimenzija oslabjela. Od vjerojatno najrazvijenijeg područja unutar te mnogonacionalne države i istočnog socijalističkog sustava u cjelini, Hrvatska se, tada u poluperiferanom položaju u odnosu na zapadne razvijene zemlje (manje razvijena, ali ekonomski samostalnija) danas spustila stupanj niže i postala periferno područje Europske Unije. Time se Hrvatska vratila u svoj okvir iz doba carstava, kada je bila poznatija po svojim prirodnim nego kulturnim fenomenima, dakle po varijacijskoj, a ne transformacijskoj dimenziji.

Hrvatski “povratak u Europu” i ponovna provincijalizacija rezultat je, s jedne strane, informacijske i jezične barijere, a s druge kolonijalne vizure anakronog prostora - vremena. Anakronizam obiluje netaknutom prirodom i može postati “retrošikom”, kao što glasi turistički brend o “Mediteranu kakav je nekada bio”.¹⁸ Suptilno se sugerira da je najljepši dio Hrvatske uronjen u prirodu i prošlost, a ono novo bolje je izbjegavati. Doduše, i takva Hrvatska, kao eonska prirodna ljepotica, može biti atraktivna u međunarodnom turizmu, samo pitanje je dokad i može li se održati bez pomoći “mlade Hrvatske” (Matoš), dinamične i inovativne, niza programâ koji prirodnu ljepotu i detalje povijesnih naselja kombiniraju s novim razvojnim projektima. Takav paralelogram sila, konzervacije/varijacije i transformacije/inovacije omogućuje ne samo sigurniji nego i opstanak zemlje lišen ponižavanja.

Hrvatski povjesničar umjetnosti Radovan Ivančević uzimao je hrvatski mediteranski renesansni prostor kao prvorazredan primjer prirodnog i ljudskog sklada koji prethodi epohi industrijske tehnologije koja je humanistički puls življenja iz temelja narušila (Ivančević, 1999). S druge strane, neki inozemni istraživači upozoravaju na međunarodnu vidljivost prirode i nevidljivost kulture Hrvatske (Norwich et al., 2009.). To ilustrira odlomak iz zbornika *Croatia: Aspects of Art, Architecture and Cultural Heritage (Hrvatska: aspekti umjetnosti, arhitekture i kulturne baštine)*:

“U vrijeme renesanse, obale Jadranskog mora tvorile su jedinstvenu kulturnu i umjetničku regiju. Kamenolomi Istre i Dalmacije omogućili su kamenorescima neprestano prelaženje mora, put koji je bio lakši nego putovanjem u zapadnom smjeru preko Alpa, dok je venecijanska dominacija nad Istrom i Dalmacijom podržavala umjetničke veze s Italijom. Zahvaljujući bogatoj humanističkoj kulturi

argumentirane procjene njihove sigurnosti s dugoročnim planovima njihova zatvaranja zbog dotrajalosti, odnosno evakuacije stanovništva u slučaju nesreća na elektranama.

¹⁸ Nota bene, reklamu je izradila konzultantska kuća u Barceloni, sredozemnom gradu u matici velikog španjolskog carstva, gradu kakav je nekad bio, trgovinski centar s veličanstvenim gotskim katedralama.

koja je cvjetala duž dalmatinske obale u petnaestom i šesnaestom stoljeću i bogatstvu trgovačkih kontakata, i Latine i Talijane dobro se razumjelo u čitavoj regiji.

Za današnje učenjake, međutim, jezična barijera predstavlja jednu stvarnu kulturnu granicu. Hrvatski doprinos europskoj umjetnosti i arhitekturi neodgovorno je nužno preispitati, budući da je od drugog svjetskog rata provukao samo minimalnu pažnju izvan istočne Europe...

Još od kada je Robert Adam, 1764., objavio *Ruševine Splita (The Ruins of Spalato)*, Dioklecijanova palača - jezgra suvremenog Splita - isticala se u historijama klasične arhitekture. Kasniji spomenici i djela umjetnosti, međutim, manje su poznata... Općenito... suvremene studije izvan same Hrvatske usredotočene su na dalmatinske umjetnike koji su radili u Italiji, kao što su Francesco i Luciano Laurana, Andrea Schiavone i Giulio Clovio.”

Slično bi se, bez potrebe za daljnjim navođenjem inozemnih izvora, moglo reći i za međunarodni profil društveno-humanističkih, vjerojatno i prirodnih, znanosti u Hrvatskoj, a također i za druge zemlje nastale na ruševinama tzv. druge Jugoslavije (usp. Katunarić, 2011.). Ovime ne izražavam nostalgiju prema nekadašnjem institucionalnom prostoru jer on pripada prošlosti, nego podsjećam na činjenicu da je projekt industrijske demokracije, tj. radničkog samoupravljanja, bio privukao veliku pažnju i u međunarodnim stručnim i političkim krugovima. Danas je taj “software”, koji je u Hrvatskoj bio i najozbiljnije prihvaćen od republika bivše Jugoslavije, otpao, a ostala je, takoreći, samo prirodna ljepota hrvatske jadranske obale. U institucionalnoj sferi vlada nova ideologija, koja sadrži mješavinu novog i starog konzervativizma, tj. neoliberalizma i nacionalizma, karakterističnu za periferne zemlje u svijetu kapitalizma. Uz to, realna politika pokazuje snažni konformizam i alergična je na projekte koji podsjećaju na oblike neposredne demokracije.¹⁹ Započeti nešto što izaziva negodovanje u Bruxellesu, Washingtonu, Svjetskoj banci, MMF-u i drugim središtima političke i financijske moći, uključujući Peking i Moskvu, istodobno izaziva poznatu idiosinkraziju, atavistički strah od “gubitka tla pod nogama” (poznat iz geneze fašističkih ideologija). Realno govoreći, tlo propada više zbog *status quo* politike i igrati na sigurno ispada najopasnije. Da bi država brzo došla do sredstava za puko održavanje, ne preostaje joj drugo nego rasprodati preostale vrijedne resurse: vode, šume, otoke, velike dijelove infrastrukture poput autoputova itd. Takvo širenje privatizacije kao sinonim za “razvoj” prije ili poslije narušava privlačnost prirodne sredine, obalnih gradova i tradicijskih miljea u Hrvatskoj. Hrvatska ne može opstati i sačuvati svoj identitet služeći se adutima “prirodne plavuše”.²⁰ Njoj su

¹⁹ Alergične reakcije nisu toliko rezultat straha od pokazivanja “jugonostalgije”, koja je stupanjem Hrvatske u Europsku Uniju prestala biti “bauk”, koliko straha od odvratanja potencijalnih ulagača koji traže poslušne i slabo plaćene radnike.

²⁰ Paradoksalno, u isto vrijeme, a vjerojatno zbog gladi lokalne političke elite za kakvom-takvom međunarodnom reputacijom, najpoznatiji hrvatski festival u međunarodnom svijetu je progresiv-

potrebna, ako je već o spomenutoj *kulturi ženskosti* riječ, nadahnuća muza umjetnosti i znanosti, čiji je dah zastao u proteklim desetljećima, najprije zbog intervencija Partije, a potom njezinih birokratskih potomaka među novim političkim strankama i državnim strukturama.

* * *

Vratimo se na trenutak konstataciji iznesenoj prije petnaestak godina u knjizi dokumentu *Hrvatska kulturna politika - nacionalni izvještaj*:

“Kulturna je elita, danas mnogo više nego jučer, sklona učiti iz iskustava drugih zemalja u tranziciji, ali shvaća da... to nije dovoljno da bi se steklo novo samopouzdanje. Hrvatskoj su potrebni, kao i svakoj drugoj zemlji, nacionalno specifična optimalna znanja, neka sinteza općeg i pojedinačnog. U pronalaženju najboljih rješenja - od održivog privrednog rasta do očuvanja ljepote i privlačnosti kulturne i prirodne sredine - od presudne je važnosti izgradnja kulturnog kapitala nacije,²¹ kao skupa posebnih znanja i holističkog smisla... što bi putem adekvatne kulturne, obrazovne i znanstvene politike valjalo orkestrirati.” (Cvjetičanin, Katunarić, 1998.: 5)

Kulturni je kapital u ovom smislu sposobnost kombiniranja konzervativnog i progresivnog duha tako da se ne oštećuje nijedan kulturni ukus, onaj koji stremi varijaciji/distinkciji i onaj koji stremi preobrazbi/inovaciji. Zbog čega jedan dio naše sredine valja konzervirati, a drugi razvijati? U najmanju ruku stoga što najveći dio naše sredine nije posebno zaštićen. Od postojećih zakona, čini se kao da postupno otpadaju svi izuzev zakona ponude i potražnje, od kojeg su zaštićena samo rijetka prirodna područja, poput nacionalnih parkova, i odabrani dijelovi državne uprave. Što je s ostalima?

Na to pitanje odgovor bi morale dati transformacijske snage u kulturi (individue i projektne grupe u umjetnosti, znanosti, obrazovanju, obrtu, amaterskim i civilnim udrugama...). Njihove su mogućnosti velike sudeći po nedavnoj prošlosti, iako ne i sadašnjosti: kao da se od domaćih stvaralačkih snaga više ništa ne očekuje. Podsjetimo se još jednom da su transformacijski “software” bile i ideje i institucije samoupravljanja koje su u međuvremenu zamrle ili su napuštene, ali bi uskoro opet mogle postati privlačnima zbog nedjelotvornosti kako tržišne alokacije dobara tako i državnih mehanizama upravljanja gospodarstvom i društvom. U kulturnim krugovima u Hrvatskoj, ne tako davno, rođen je i jedan od vodećih avangardnih pokreta u svijetu, *Nove tendencije*, otprilike u isto vrijeme kada i zagrebačka teorijska škola oko časopisa *Praxis*, poznata širom svijeta po svom

ni “Subversive Festival” u Zagrebu, dakle lijeva scena koja se, po svemu sudeći, ponovno i po tko zna koji put raspada - vidi: <http://www.jutarnji.hr/srecko-horvat-napustio-subversive--no-festival--ide-dalje/1132844/>. To je neizbježni rezultat propadanja lijeve misli koja je svoju kreativnost iscrpila usporedo s raspadom Jugoslavije i Sovjetskog Saveza.

²¹ Pojam *nacija* upotrebljen je u značenju zemlje ili države, dakle ne u etničkom značenju.

otporu vladajućoj ulozi Partije i zalaganju za humanistički socijalizam. Nove tendencije u umjetnosti i znanosti morale bi se sada na sličan način oduprijeti glavnim autoritetima današnjice, koji ljude i narode pretvaraju u neupotrebljivi otpad, darvinovskim rječnikom izumiruću vrstu. Ti su autoriteti profit, država kao njegova nadzorna instanca i računalo u funkciji programiranja zarada i nadzora nad ljudima, što na duži rok vodi zamjeni većine ljudi robotima.

Dakako, analogija s prošlim institucionalnim i kreativnim razdobljima sama po sebi nije pouzdana kao argument za mogući drugačiji razvoj suvremene Hrvatske. Okolnosti su se bitno promijenile. Prije svega, narasle su razne blokade razvoja, od lokalnih političkih i birokratskih instanca do gramzivih privatnih profitera, domaćih i inozemnih, koji često lopticu odgovornosti za slabe rezultate poslovanja bacaju s jedne na drugu stranu. Ipak, ni to ne bi smio biti izgovor za nedostatak bilo kakva otpora politikama nerazvoja. Prepuštanje prirode i ljudi najjačoj sili - ne SAD-u, nego sili teži, tj. zovu smrti - zacijelo će dovesti do rapidnog pada interesa za Hrvatsku među poduzetnicima na duži rok i zadržati interes samo među notornim špekulantima. Na takvu paradigmu "transformacije", zapravo propadanja, prijanja stara kolonijalna navika, potpomognuta lokalnim sluganstvom, a to je da sve što je domaće - od jezika i folklornih običaja do voda i šuma - treba konzervirati i izolirati za lukrativne potrebe raznih financijskih mešetara, a u slučaju pružanja otpora, uništiti bilo propagandnim ispiranjem mozga bilo fizičkim uništenjem.

Donedavno smo kao sredina, da se poslužimo glasovitom Levi-Straussovom distinkcijom, bili zanimljivi i kao Priroda i kao Kultura. Danas je Hrvatska široko zanimljiva samo kao mediteranska prirodna ljepotica s ostacima kulturne prošlosti iz doba starih imperija. U takvoj sredini kao da oduvijek živi jedna te ista homogena populacija,²² kao vremenska *tabula rasa* u koju su uvijek drugi upisivali svoje kodove, dok je ona tobože težila ničemu drugomu nego uspostavljanju samostalne države u smislu devetnaestog stoljeća, stoljeća nacionalnih ekonomija.²³

²² To je posljedica samorazumijevanja s gledišta nacionalističkog mita: "Hrvatska /je/ sebi dodijelila kalendarski status, krećući se pravocrtno kroz povijest prema svom određitu samoodređenja." (Mc Crone, 1998.: 51)

²³ Hrvatski ministar zaštite okoliša i prirode na ministarskoj konferenciji u sklopu 18. sastanka ugovornih strana Barcelonske konvencije o zaštiti mora i obalnog pojasa Sredozemlja u Istanbulu, istaknuo je da su Jadransko more i obalno područje jedan od najvrjednijih resursa, ali istovremeno i najranjivijih područja Hrvatske: "Njegovo ekološko stanje je dobro, ali je suočeno sa pritiscima vezanima za ljudske aktivnosti poput opasnosti od zagađenja mora zbog gustog pomorskog prometa i otpada, te s problemom devastacije obale divljom gradnjom i intenzivnim građevinskim pritiscima iz turizma. S istim problemima suočene su sve države na Sredozemlju i zato moramo ulagati zajedničke napore kako bi donijeli konkretne mjere u cilju zaštite morskog okoliša i obalnog pojasa." (<http://www.index.hr/vijesti/.../714965.aspx>) Zanimljivo, pojam "ljudske aktivnosti" označen je u tehnokratskom stilu, pejorativno, kao medij koji emitira impulse devastacije koji dolaze od amorfne "populacije". Drugim riječima, nema slojevitog (hrvatskog) društva nejednake moći i (ne)odgovor-

Umjesto zaključka

Uz upotrebu sredstava demokratskog pritiska na javne i državne ustanove, izlaz iz postojeće nepovoljne situacije moguće je tražiti u nastojanjima za intelektualnom i profesionalnom deprovincijalizacijom Hrvatske. To znači, među ostalim, da bi valjalo neprestano i uporno izrađivati i stručnoj i široj javnosti nuditi projekte koji, kao TITIUS, inzistiraju na ravnoteži između potreba ljudi za mirom i radom u očuvanom prirodnom okolišu i interesa velikih industrijskih tvrtki za neodgodivom zaradom. Jedno i drugo na svoj su način izrazi maksimalnih interesa, a negdje između toga, na pomičnoj ljestvici, valja tražiti točke održivosti razvoja. Pritom akteri održivog razvoja moraju izdržati pod vanjskim i unutrašnjim pritiscima koji obično teže isključivanju jedne od strana, bilo javne ili privatne, uključenih u razvojni proces - sve dok se ne uspostavi (sub)optimalna ravnoteža obaju interesa, "ubrzanog vremena" cirkulirajućeg poslovnog svijeta i "usporenog vremena" lokalne zajednice. U takvu usklađivanje mogu najviše pomoći mladi i dinamični stručnjaci i stručnjakinje, radnici i radnice, nositelji životnog ritma, koje je francuski sociolog Georges Gurvitch nazvao "eksplozivnim vremenom", vremenom stvaralaštva i otkrića (Gurvitch, 1964.).

Najvažnija upravljačka sposobnost, koja ima sluha za demokratsko odlučivanje i interese većeg dijela lokalne zajednice, sastoji se u tome da stručnjaci, uključujući znanstvenike i umjetnike, s političarima i širom javnosti - koja svoje stavove artikulira bilo putem stranaka ili organizacija civilnog društva, npr. na forumima neposredne demokracije u lokalnim zajednicama - odgovore na bitno pitanje: kada je krivulja gospodarskog rasta na pojedinom području dosegla vrhunac? I kada počinje ugrožavati druge ciljeve razvoja: približno punu zaposlenost i minimalnu nezaposlenost, sigurnost građana, očuvanost prirodne i kulturne baštine te, najvažnije, nastavak stvaralačkog procesa koji izvire iz različitih mjesta u društvu, od zanatskih udruga i privrednih komora do sveučilišta, veleučilišta i instituta?

U takvu procesu razvoja ekološka zaštita i gospodarski razvoj ne smiju se međusobno isključivati. Kao što pokazuje Happy Planet Index, pretjerani gospodarski rast nije pogodan za kvalitetno življenje. Ipak, mora se neprestano imati na umu da se interesi rasta i održanja kvalitete života mogu međusobno isključivati i dovesti u pitanje daljnji razvoj. U kojoj mjeri rasti, a u kojoj mjeri čuvati prirodu i radna mjesta, time i kvalitetu života u lokalnoj zajednici, istraživačko je, empirijsko pitanje i najveći praktični izazov za *policy-makers*. Mogu li se akademska i *policy*-sfera, tradicionalno razdvojene i usredotočene na vlastito razumijevanje (potreba) razvoja, jednom naći na istoj frekvenciji?

Zbog toga što za sada nema odgovora na to pitanje, tekst završavam ponovno upotrebljavajući pojmove s početka ovog priloga. Razvoj koji uključuje i varijacij-

nosti, čime se sugerira da su svi ljudi jednaki po svom položaju i sklonostima i stoga podjednako neodgovorno, poput rojeva skakavaca, štete prirodnom okolišu.

sku i transformacijsku dimenziju najvjerojatnije će ponuditi rješenja prihvatljiva svim zainteresiranim stranama u zajednici. Još općenitije govoreći, a parafrazirajući Georga Simmela, razvoj je dio fenomena svekolikog života, dinamična i krcata proturječjima koja se moraju rješavati da bi se život nastavio i dalje razgranavao (Simmel, 2001.). Pritom valja izbjegavati krajnosti, prirodne ili umjetne, koje po *defaultu* presijecaju nit života: od klimatskih ekstrema preko političkog ekstremizma do tržišnog fundamentalizma ili etatiističke kontrole nad društvom i ekonomijom. Jednako je malo vjerojatno da se opća ravnoteža različitih interesa može postići kao rezultat *i - i* (*win-win*) strategije (“vuk sit i koze na broju”), koju preferira današnji korporacijski menadžment, što bi značilo paralelnu jurnjavu podjednako isključivih aktera do cilja na kojem će jedan izgurati drugoga. Ravnoteža je najvjerojatnije rezultat nultog zbroja (*zero-sum*), ravnomjernije raspodjele dobara i obzirnosti prema drugima i prema prirodi. Moguć je sporazum na toj osnovi. Prizivajući ovog puta ekokulturnog Hobbesa, valjalo bi dizajnirati ugovor protiv suvremenog Levijatana u obličju nesputanoga globalnog kapitalizma. Novi društveni ugovor rezultirao bi iz dugog niza rasprava, svojstvena načinima odlučivanja u *konsenzusnoj* *demokraciji*. Takva demokracija isključuje nadglasavanje i nametanje interesa većine manjini. U tom se slučaju argumenti izlažu uvjerljivim načinom i barem donekle prihvatljivim za različite strane u raspravi i procesu odlučivanju. U većinskoj demokraciji odluke većine nameću se manjini bez nužnog obrazloženja. Danas, zbog donošenja istovrsnih odluka u korist velikog biznisa, funkciju parlamentarne većine preuzimaju zapravo oligarhije u vrhovima vodećih država i korporacijskim upravnim odborima. Time se prekida veza među ravnopravnim sudionicima u igri preživljavanja i zaustavlja proces preobrazbe ljudskog društva u svjetsku demokratsku zajednicu. Umjesto toga, razvoj donosi rezultate u korist sve uže manjine. U Darwinovoj terminologiji tomu bi odgovarao nastanak nove vrste, a u rasističkoj nove rase. Je li Hitler na kraju trijumfirao? Takav kraj nismo gledali 1945., a vjerojatno ga nećemo ni gledati.

Završimo s minimalnim zaključkom da barem Hrvatskoj smisao ukrštanja transformacijske i varijacijske paradigme odgovara više negoli njihovo međusobno isključivanje, a nema razloga ne pretpostaviti da je tako i s većinom drugih zemalja. Takvoj politici razvoja odgovara meka moć (znalačkog uvjeravanja i šarma umjesto mišića) rasprostrta preko svih granica jer svoje reference ima u svakoj kulturi. Radi se o vještini plesača, koju ovako oslikavaju stihovi pjesme *Četiri kvarteta* T. S. Eliota:

“*Od jedne do druge pogreške / prolazi već iscrpljeni duh / sve dok se ne obnovi onom finom vatrom / da bismo se kretati mogli s mjerom / poput plesača.*” (Eliot, 1943.)²⁴

²⁴ Preveo sam Eliotove stihove jer sam pojedine izraze nastojao prilagoditi, bez narušavanja izvornih jezičnih značenja (npr. riječ “player” preveo sam kao “plesać” umjesto “igrač”, što sugeriraju službeni prijevodi na hrvatski) osnovnoj pretpostavci o održivom razvitku kao nekoj vrsti plesa,

Zaključna poruka čini se jasnom: samoodrživo kretanje čovječanstva plod je svega što je naučeno nakon dugog povijesnog niza pokušaja i pogrešaka. Možemo se nadati da se nalazimo na posljednjoj etapi toga puta i da je pred nama drugi put otvoren za plesače, a zatvoren za automobile.

Literatura

1. Bhabha, Homi K. (1994.): *The Location of Culture*. London and New York: Routledge.
2. Castells, Manuel (2003.): *Kraj tisućljeća*. Zagreb: Goldenmarketing.
3. Cvjetičanin, Biserka, Katunarić, Vjeran, ur. (2003.): *Hrvatska u 21. stoljeću - strategija kulturnog razvitka*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.
4. De Rivera, Joseph (2004.): Assessing the Basis for a Culture of Peace in Contemporary Societies. *Journal of Peace Research* 41 (5): 531-548.
5. Eisenstadt, Shmuel N. (2002): Mnogostruke modernosti, u: Rokсандić, D., ur., *Uvod u komparativnu historiju*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 219-244.
6. Eliot, Thomas S. (1943.): *Four Quartets*. <http://www.coldbacon.com/poems/fq.html>
7. Eriksen, Thomas H. (2001.): Between universalism and relativism: A critique of the UNESCO concepts of culture, u: Cowan, J., Dembour, M.-B. and Wilson, R., eds., *Culture and Rights: Anthropological Perspectives*. Cambridge University Press, 127-148.
8. Fracchia, Joseph and R. Lewontin (1999.): Does Culture Evolve? *History and Theory* 38: 52-78.
9. Fracchia, Joseph and Lewontin, Richard (2005.): The Price of Metaphor, *History and Theory* 44: 14-29.
10. Giddens, Anthony (2009.): *Politics of Climate Change*. Cambridge: Polity Press.
11. Grant, Peter, S. (2011.): UNESCO Convention on Cultural Diversity, www3.nccu.edu.tw/~jsfeng/2011grant.pdf
12. Gurvitch, Georges (1964.): *The Spectrum of Social Time*. Dordrecht, Holland: D. Reidel Publishing Company.
13. Ingold, Tim (2007.): The trouble with 'evolutionary biology', *Anthropology Today*, 23(2): 13-17.

možda i po žici. Ples podjednako utjelovljuje evolucijsko-varijacijske sposobnosti (kapacitet dugog procesa učenja i adaptacije iz kojeg se generira programirano ponašanje svojstveno "vrsti") i evolucijsko-transformacijske sposobnosti (stvaralaštvo, improvizacija, inovacija svojstvena više individualnom nego kolektivnom ponašanju ili "obrascu").

14. Hayek, Friedrich A. (1979.): *The Counter-Revolution of Science*. Indianapolis: Liberty Press.
15. Hicks, Diana (2013.): Ista mjerila nisu prikladna za sve: o međusobnoj prilagodbi nacionalnih evaluacijskih sustava i objavljivanja u društvenim znanostima, *Revija za sociologiju* 43 (1): 83-96.
16. Hofstede, Geert, Hofstede, Gert J. (2005.): *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. McGraw-Hill USA.
17. <http://www.jutarnji.hr/srecko-horvat- napustio-subversive--no-festival--ide-dalje/1132844/>
18. Ivančević, Radovan (1999.): Messages and Lessons of Humanism of the Sixteenth Century for the Twenty-First Century, *Culturelink Joint Publication Series*. Zagreb: Institute for International Relations, 15-20.
19. Kaelble, Hartmut (2007.): *Sozialgeschichte Europas: 1945 bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck Verlag.
20. Katunarić, Vjeran (2011.): Causes of parochial status in international knowledge production, u: Belyaev D. and Roca, Z., edited by: *Contemporary Croatia: Developmental Challenges in a Socio-Cultural Perspective*. Lisboa: Edições Universitárias Lusófonas, 2011,101-132.
21. Katunarić, Vjeran (2012.): *Putovi modernih društava. Izazov historijske sociologije*. Zagreb-Zadar: Izdanja Antibarbarus, Sveučilište u Zadru.
22. Knorr Cetina, Karin (1997.): "Sociality with objects: social relations in post-social knowledge societies". *Theory, culture & society*, 14(4): 1-30.
23. Loss of Agricultural Diversity - FAO. www.fao.org/ag/againfo/.../en/.../LossAgEA.htm
24. Maffi, Luisa, Woodley, Ellen (2010.): *Biocultural Diversity Conservation: A Global Sourcebook*. London: Earthscan.
25. Mayr, Ernst (1977.): Darwin and Natural Selection, *American Scientist* 65: 321-327.
26. McCrone, David (1998.): *The Sociology of Nationalism. Tomorrow's Ancestors*. London and New York: Routledge.
27. Nederveen Pieterse, Jan (2010.): *Development Theory*. Sage.
28. Norwich, John Julius *et al.* (2009.): *Croatia: Aspects of Art, Architecture and Cultural Heritage*, London: Frances Lincoln Ltd.
29. Pilić, Šime (2013.): "TITIUS: porječje Krke - baština i sociokulturni razvoj". zprojekti.mzos.hr/public/c2prikaz_det.asp?cid=2&psid=27&ID...
30. Pilić, Šime, Buzov, Ivanka, Bandalović, Gorana (2012.): "Ruralni krajolik i očuvanost prirodnog okoliša: Mišljenja i stavovi ispitanika u porječju Krke". *Sociologija* 54 (1): 169-184.
31. Richerson, Peter J. and Boyd, Robert (2005.): *Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution*, University of Chicago Press.

32. Runciman, Walter G. (2005.): Culture Does Evolve, *History and Theory* 44 (1): 1-13.
33. Schellnhuber, Hans Joachim (2010.): Tragic triumph, *Climate Change*. 100 (1): 229-238.
34. Sernau, Scott R. (2010.): *Social Inequality in a Global Age*. Pine Forge Press.
35. Simmel, Georg (2001.): *Kontrapunkti kulture*. Zagreb: Jesenski i Turk.
36. Smith, Anthony D. (1986.): *The Ethnic Origins of Nations*. Basil Blackwell.
37. Smith, Whitney (2001.): National Symbols, u: Motyl, A.J., edited by, *Encyclopaedia of Nationalism. Fundamental Themes*. Academic Press, 521-529.
38. *Happy Planet Index: 2012 Report*. www.neweconomics.org/.../happy-planet-index-2012...
39. Tueth, Mathew (2010.): *Fundamentals of Sustainable Business - A Guide for the Next 100 Years*. World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. <http://www.worldscibooks.com/business/7204.html>
40. UNESCO (2002.): *Universal Declaration on Cultural Diversity*. unesdoc.unesco.org/images/0012/.../127162e.pdf
41. Walker, Charles R. (1968.): *Moderna tehnologija i civilizacija: Uvod u ljudske probleme u doba strojeva*. Zagreb: Naprijed.
42. Ziegler, Jean (2007.): *Imperij srama. Refeudalizacija svijeta*. Zagreb: Izvori.

Vjeran Katunarić

UDC: 316.7
Original scientific paper

**SOCIOCULTURAL DEVELOPMENT:
TRANSFORMATION AND/OR VARIATION?**

Abstract: *This paper discusses the relationship between Darwinian paradigm variations and Spencer paradigm transformation with respect to the processes of socio-cultural development. The shares of these paradigm are particularly analyzed in the Cold War period and after the fall of the “iron curtain”. Today there are two development strategies in game: the free market as dominant, and sustainable development as a subaltern strategies. By analyzing the starting points of two projects of sustainable development in Croatia, a project of the Strategy of Cultural Development and the (current) project Titius, the author indicates the interweaving paradigm variations and transformations. On this basis, there is a more general conclusion that the balance between the competing interests of growth and interest of maintaining the natural and built underground, or “accelerated time business” and “slow time of local communities” is a key way of both application paradigm (evolution) with aim to build sustainable development as a dynamic and holistic concept of development.*

Keywords: *transformation, variation, sustainable development, culture*